

Candidates must complete this page and then give this cover and their final version of the extended essay to their supervisor.

Candidate session number

Candidate name

School name

Examination session (May or November)

MAY

Year

2015

Diploma Programme subject in which this extended essay is registered: LANGUAGE A1 (POLISH)

(For an extended essay in the area of languages, state the language and whether it is group 1 or group 2.)

Title of the extended essay: PORTRET SZPIEGA W EUROPEJSKIEJ PROZIE WSPÓŁCZESNEJ
NA PRZYKŁADZIE POWIEŚCI „BEZCENNY” ZYGMUNTA MIKOSZEWSKIEGO
I „POZDROWIEŃ Z ROSJI” IANA FLEMINGA

Candidate's declaration

This declaration must be signed by the candidate; otherwise a mark of zero will be issued.

The extended essay I am submitting is my own work (apart from guidance allowed by the International Baccalaureate).

I have acknowledged each use of the words, graphics or ideas of another person, whether written, oral or visual.

I am aware that the word limit for all extended essays is 4000 words and that examiners are not required to read beyond this limit.

This is the final version of my extended essay.

Candidate's signature:

Date: 20.01.2015.r.

Supervisor's report and declaration

The supervisor must complete this report, sign the declaration and then give the final version of the extended essay, with this cover attached, to the Diploma Programme coordinator.

Name of supervisor (CAPITAL letters) [REDACTED]

Please comment, as appropriate, on the candidate's performance, the context in which the candidate undertook the research for the extended essay, any difficulties encountered and how these were overcome (see page 13 of the extended essay guide). The concluding interview (viva voce) may provide useful information. These comments can help the examiner award a level for criterion K (holistic judgment). Do not comment on any adverse personal circumstances that may have affected the candidate. If the amount of time spent with the candidate was zero, you must explain this, in particular how it was then possible to authenticate the essay as the candidate's own work. You may attach an additional sheet if there is insufficient space here.

Uczeń podjął się pisania esej literackiego ze względu na zainteresowania książkami historycznymi o tematyce spiegpuskiej. Skupił się na analizie porównawczych powieści, zacytował z dodatkowych źródeł historycznych. Tematyka konsultacji opiewowała się wokół poszerzenia perspektyw badawczych, kierunkowania analizy różnych sposobów konstruacji postaci i uwzględniania kontekstów interpretacyjnych. Praca nad esejem postępowała dość rytmicznie, uzeń był aktywny przy nauczyciela.

This declaration must be signed by the supervisor; otherwise a mark of zero will be issued.

I have read the final version of the extended essay that will be submitted to the examiner.

To the best of my knowledge, the extended essay is the authentic work of the candidate.

As per the section entitled "Responsibilities of the Supervisor" in the EE guide, the recommended number of hours spent with candidates is between 3 and 5 hours. Schools will be contacted when the number of hours is left blank, or where 0 hours are stated and there lacks an explanation. Schools will also be contacted in the event that number of hours spent is significantly excessive compared to the recommendation.

I spent hours with the candidate discussing the progress of the extended essay.

Supervisor's signature: [REDACTED]

Date: 23.01.2015

Assessment form (for examiner use only)

Candidate session number

Achievement level

Criteria	Examiner 1	maximum	Examiner 2	maximum	Examiner 3
A research question	2	2		2	
B introduction	2	2		2	
C investigation	2	4		4	
D knowledge and understanding	3	4		4	
E reasoned argument	4	4		4	
F analysis and evaluation	2	4		4	
G use of subject language	3	4		4	
H conclusion	2	2		2	
I formal presentation	3	4		4	
J abstract	2	2		2	
K holistic judgment	2	4		4	
Total out of 36	27				

Name of examiner 1:
(CAPITAL letters)

Examiner number:

Name of examiner 2:
(CAPITAL letters)

Examiner number:

Name of examiner 3:
(CAPITAL letters)

Examiner number:

IB Assessment Centre use only: B: _____

IB Assessment Centre use only: A: _____

EXTENDED ESSAY

LANGUAGE A1 (POLISH)

**PORTRET SZPIEGA
W EUROPEJSKIEJ PROZIE WSPÓŁCZESNEJ
NA PRZYKŁADZIE POWIEŚCI
BEZCENNY ZYGMUNTA MIŁOSZEWSKIEGO
I *POZDROWIENIA Z ROSJI* IANA FLEMINGA**

Liczba słów: 3998

MAY 2015

ABSTRAKT:

Celem tego eseju jest opis zmian, jakie zaszły w kreowaniu postaci szpiegów w literaturze na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Materiał literacki stanowią znana głównie z ekranizacji powieść Iana Fleminga *Pozdrowienia z Rosji* oraz polska powieść Zygmunta Miłoszewskiego *Bezcenny*.

We wstępie zasygnalizowałem różnice w zarysie bohaterów, określiłem rodzaj tych odmienności i przedstawiłem swoją opinię o zmianie mentalności czytelników, którzy oczekują osobowości adekwatnych do współczesnych realiów życia.

W pierwszym rozdziale zamieściłem informacje o autorach obu powieści oraz okolicznościach ich powstania i przyczynach popularności. Główną częścią eseju jest charakterystyka sylwetek głównych postaci: Jamesa Bonda i Anatola Gmitruka. Ukazałem ich zainteresowania, sposób bycia i styl życia, reakcje na bodźce, metodologię rozumowania. Wskazałem cechy wspólne i różnice wynikające między innymi z różnych kręgów kulturowych i kontekstu społeczno-politycznego.

Kolejne części mojej pracy to analiza sposobu konstruowania akcji (cech wspólnych i odrębnych dla obydwu powieści), języka i narracji. Wskazałem też specyficzne fakty historyczne tworzące tło akcji oraz aluzje literackie i nawiązania intertekstualne w utworze Miłoszewskiego, który wykorzystuje twórczo dobre tradycje polskiej powieści sensacyjnej. Specjalny rozdział poświęciłem tylko powieści Miłoszewskiego jako satyrze z nutą gorzkiej refleksji na naszą społeczną ~~polityczną~~ współczesność.

W podsumowaniu zaznaczyłem, w jaki sposób naszkicowany został portret szpiega oraz za pomocą jakich środków wyrazu został przedstawiony.

Liczba słów: 200

Spis treści:

Wstęp	str.	3
Rozdział I: Autor i jego dzieło	str.	4
Rozdział II: Portret szpiega	str.	5
Rozdział III: Akcja i kompozycja	str.	8
Rozdział IV: Język oraz narracja	str.	9
Rozdział V: Konteksty historyczne i literackie	str.	11
Zakończenie	str.	14
Bibliografia	str.	16

WSTĘP:

Pozdrowienia z Rosji Iana Fleminga oraz *Bezcenny* Zygmunta Miłoszewskiego to dwie popularne współczesne powieści o tematyce szpiegowsko-kryminalnej. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że ktoś, kto sięga po książkę opowiadającą o przygodach Jamesa Bonda, robi to w znacznym stopniu za sprawą filmów, które często noszą taki sam tytuł jak ich literacki pierwowzór. Dzieje się tak, ponieważ Agent 007 urosł do rangi ikony współczesnej popkultury – słyszał o nim już niemal każdy, a męska część jego fanów chciałaby być taka jak on. Natomiast część żeńska niewątpliwie chciałaby spotkać na swojej drodze mężczyznę równie przystojnego, inteligentnego i odważnego. W każdym z 23 filmów opowiadających o przygodach tajnego agenta w służbie Jej Królewskiej Mości główny bohater jest niemalże ideałem współczesnego mężczyzny, począwszy od nieskazitelnego ubioru i wyglądu, któremu towarzyszą zawsze piękne kobiety i luksusowe samochody. Jest więc on uosobieniem hollywoodzkiego snu o męskiej doskonałości, jako że posiada wszystkie atrybuty przypisywane temu wzorowi. ✓

Nieco inne czynniki natomiast zdecydowały o bardzo dużej popularności postaci szpiega- poszukiwacza, czyli Anatola Gmitruka, w najnowszej książce Miłoszewskiego pt. *Bezcenny*. To lekko cyniczny, zdystansowany do rzeczywistości, rozgoryczony samotnik, nieprzywiązujący szczególnej wagi do norm, konwenansów i gadżetów. Zimny profesjonalista, który pod lodowym pancerzem skrywa wrażliwą i pokiereszowaną duszę. Własny kodeks moralny często stawia ponad prawem. Trochę zgorzkniały, w imię swoich imponderabiliów gotowy na każde ryzyko i każde poświęcenie. Kiedy musi, umie też współpracować w grupie. ✓

Fenomen tych powieści jest jednym z powodów mojego zainteresowania się nimi. Innym powodem jest moje wieloletnie zafascynowanie literaturą szpiegowską oraz samym szpiegostwem, jego historią i rozwojem na przestrzeni wieków. Trudno zdobyć informacje na ten temat (ze względu na charakter tej profesji), co powoduje, że każde dodatkowe źródła i nowe punkty widzenia są pożądane i fascynujące. Zaciekał mnie również sposób przedstawienia postaci agenta wywiadu w zależności od czasów, w których działa. Pytanie badawcze brzmi zatem: w jaki sposób naszkicowany został portret szpiega oraz za pomocą jakich środków wyrazu został on przedstawiony w powieści angielskiej i polskiej? ✓

ROZDZIAŁ I: AUTOR I JEGO DZIEŁO

W 1956 roku wydana została piąta z kolei książka autorstwa Iana Fleminga *Pozdrowienia z Rosji* opowiadająca o przygodach tajnego agenta brytyjskiego wywiadu – Jamesa Bonda. Utwór został dobrze przyjęty przez krytyków, a sam autor uznał go za swoją najlepszą powieść. Pojawiła się ona nawet na liście ulubionych książek prezydenta Stanów Zjednoczonych Johna F. Kennedy’ego. Spowodowało to również, że Fleming wkrótce stał się najpoczytniejszym autorem kryminałów w Stanach Zjednoczonych. Dzięki ogromnemu zainteresowaniu powieściami mógł on pod koniec lat 50. przejść na zasłużoną emeryturę, którą spędził w luksusowej willi na Jamajce. ✓

Sama książka opowiada o nowej tajnej misji Agenta 007, która tym razem dzieje się w Turcji, jednak Bond odwiedza również inne kraje Europy. Jego zadanie to bezpiecznie przetransportować piękną Rosjankę, Tatianę Romanową, wraz z radziecką maszyną szyfrującą – Spektorem. Tłumaczka języka angielskiego, będąca na usługach rosyjskiego wywiadu, stawia warunek: ma być od początku do końca pod opieką Agenta Jej Królewskiej Mości, ponieważ jest w nim zakochana. Bond ma wątpliwości co do prawdziwości owej historii, jednak stawka jest zbyt wysoka, aby Secret Service mógł ze sprawy po prostu zrezygnować. W końcu 007 rusza w nieznaną, aby zdobyć radziecką maszynę.

Polska powieść autorstwa Zbigniewa Miłoszewskiego pt. *Bezcenny*, którą również będę rozpatrywał w swojej pracy, powstała w 2013 roku i od razu odniosła ogromny sukces. Jest to trzecia książka tego utalentowanego pisarza, jednak pierwsza, w której poruszony zostaje temat szpiegostwa. Jednym z jej głównych bohaterów jest agent służb specjalnych Rzeczypospolitej Polskiej, Anatol Gmitruk, którego można nazwać polskim Jamesem Bondem z cechami Indiany Jonesa. ✓

Książka opisuje próbę odnalezienia bezcennego obrazu Rafaela Santi pt. *Młodzieniec* przez czwórkę specjalnie do tego wybranych przez Rząd RP ekspertów w swoich dziedzinach. Wśród nich znajdują się: doktor Zofia Lorentz, urzędniczka pracująca dla MSZ w wydziale odzyskiwania zaginionych dzieł sztuki; Karol Boznański, międzynarodowy marszand i znawca rynku sztuki; Lisa Tolgfors, szwedzka arystokratka i złodziejka oraz major Anatol Gmitruk, niedawno emerytowany wojskowy ze Służby Kontrwywiadu Wojskowego. Ta doborowa grupa ma za zadanie odzyskać *Młodzieńca*, który został rzekomo znaleziony ✓

w podmiejskiej willi wysoko postawionego amerykańskiego senatora. Muszą działać w ukryciu, ponieważ Źródło Rząd Polski nie chce narazić się swojemu największemu sojusznikowi i nie będzie mógł udzielić im oficjalnego wsparcia.

To, że obie książki zostały bestsellerami, świadczy o dużym zainteresowaniu literaturą szpiegowską. Czy ktoś w dzisiejszych czasach mógł nie słyszeć o Jamesie Bondzie? Już od pierwszych filmów o Agencji 007, z Seanem Connery w roli głównej, stał się nieodłączną ikoną popkultury. Filmy opowiadające o misjach tajnego agenta w służbie Jej Królewskiej Mości podbiły serca kinomanów na całym świecie. Ich ogromna popularność skutkuje stworzeniem wręcz osobnego nurtu filmowego, w ramach którego nowy obraz o przygodach Bonda jest wydawany średnio co trzy lata.

ROZDZIAŁ II: PORTRET SZPIEGA

Ian Fleming w swojej książce bardzo dokładnie opisuje wygląd Agent 007. James Bond jest wysokim, niebieskookim brunetem, szczupłym, ale wysportowanym. Na wierzchu prawej dłoni ma ślady po chirurgii plastycznej, a jego ciało pokrywają liczne blizny- pamiątki po wielu niebezpiecznych misjach. Pomimo bardzo intensywnego i niezbyt zdrowego stylu życia - upodobania do palenia papierosów i picia alkoholu - ma świetną kondycję i nienaganny stan zdrowia. Ubrany jest zawsze stosownie do okazji, najlepiej czuje się w markowych garniturach.

Autor powieści precyzyjnie szkicuje postać głównego bohatera. Za pomocą kilkunastu zdań opisuje z detalami jego wygląd zewnętrzny, sposób bycia i zachowania, a nawet stroju. Pisarz do zarysowania postaci Bonda posłużył się motywem kilku fotografii. Dzięki temu czytelnik otrzymuje informację na temat głównego bohatera na przestrzeni kilku lat, od 1946 do 1953 roku.¹

¹ Pierwsze zdjęcie nosiło datę 1946. Widniał na nim ciemnowłosy mężczyzna (...). Prawe przedramię oparł na stoliku i trzymał papierosa w palcach prawej dłoni zwisającej niedbale z brzegu stolika. Nogi miał założone w ów specyficznie angielski sposób, z prawą kostką na lewym kolanie i lewą dłonią trzymającą za kostkę. W niedbalej pozie." (...) „Smagła, wyrazista twarz z białawą, siedmiocentymetrową blizną na opalonej skórze prawego policzka. Oczy szeroko rozstawione i prosto patrzące spod równych, dosyć długich i czarnych brwi. Włosy czarne, z przedziałkiem po lewej stronie, niedbale zaczesane, tak, że gruby czarny kosmyk spadał na prawą brew. Prosty i dosyć długi nos ponad krótką górną wargę, a pod nią szerokie usta o delikatnym wykroju, lecz okrutne. Zarys szczęki prosty i mocny. Obrazu dopełniał fragment ciemnego garnituru, białej koszuli i czarnego plecionego krawata. I. Fleming, *Pozdrowienia z Rosji*, Warszawa 2008, s. 56, 57.

Pisarz bardzo plastycznie nakreśla nie tylko jego wygląd zewnętrzny czy sposób bycia, ale również cechy charakteru, które ujawnia jakby mimochodem, opisując poranne czynności Jamesa. Z podanych informacji okazuje się, że Bond to ~~niezwykle~~ ^{niezwykle} wrażliwy na piękno architektury i krajobrazu ^{esteta}². Narrator ujawnia czytelnikom wiele szczegółów dotyczących upodobań tego angielskiego agenta. Dowiadujemy się, że jest prawdziwym smakoszem i znawcą kuchni, a jednocześnie sybarytą. Lubi wygodne, komfortowe życie³. Charakterystyka Bonda wydaje się odzwierciedlać większość cech autora powieści. Pisząc książki czytane przez miliony czytelników, Fleming przelewał na papier swoje własne doświadczenia i zamiłowania. Odbicie na kartach powieści znajdują jego liczne podróże, zainteresowanie wywiadem wojskowym i doświadczenie wyniesione z pracy, słabość do pięknych kobiet, wykwintnego jedzenia, szybkich samochodów i hazardu.

Literacki Bond charakteryzuje się również niezwykłą charyzmą i pewnością siebie. W jednej chwili potrafi podjąć decyzję, której skutki zawsze bierze na siebie. Jeśli jest to konieczne, nigdy nie zawaha się pozbawić człowieka życia. Mimo że jego sytuacja nierzadko wydaje się beznadziejna, nigdy się nie poddaje. Jest sprawiedliwy, każdą podjętą decyzję stara się uzasadnić swoimi własnymi zasadami moralnymi. Jest lojalny względem swych przyjaciół, nie opuszcza ich w potrzebie. Stara się im pomóc w miarę swoich możliwości. Nie boi się nowych wyzwań, zawsze stara się im sprostać najlepiej, jak potrafi. Nieraz wymagało to od niego ogromnego poświęcenia. Umie adaptować się do nowych sytuacji. Łatwo dostosowuje się do stawianych przed nim wymagań i stopniowo je realizuje.

Pomimo tylu zalet James Bond nie jest postacią wyłącznie pozytywną. Jego stosunek do kobiet pozostawia momentami wiele do życzenia. Niejednokrotnie zdarza mu się traktować je instrumentalnie. Nie potrafi panować nad swoimi pragnieniami, czasem sam nie wie, czego chce. Bywa porywczy. Kiedy jest w złym humorze, często nie umie się kontrolować i daje upust złości czy gniewowi.

W *Pozdrowieniach z Rosji* Fleming pokazuje, że praca szpiega nie jest tylko przygodą. Większość czasu zajmują przygotowania do misji. Dlatego dzień Bonda rozpoczyna się od serii ćwiczeń, służących utrzymaniu dobrej formy fizycznej. Następnie szpieg bierze szybki

² *Wpatrzył się w jeden z najśłynniejszych widoków świata: po prawej ciche wody Złotego Rogu, po lewej roztańczone fale nieodsloniętego Bosforu, a pośrodku spadziste dachy, strzeliste minarety i przysadziste meczety dzielnicy Pera. (...) Przez dziesięć minut stał, przyglądając się rozmigotanej wodnej granicy między Europą i Azją, po czym odwrócił się w stronę pokoju (...)* I. Fleming, *Pozdrowienia z Rosji*, Warszawa 2008, s. 128

³ *Jogurt w niebieskiej porcelanowej miseczce był ciemnożółty i miał konsystencję gęstej śmietany. Zielone figi, już obrane, pękały od dojrzałości, a kawa turecka była czarna jak węgiel i miała posmak spalenizny – dowód, że została świeżo zmielona.* Tamże, s.128

prysznic, ubiera się i zasiada do wytrawnego śniadania. Po tym porannym rytuale 007 jedzie swoim bentleyem do siedziby MI6, gdzie będzie musiał udać się na posiedzenie komisji, bądź zająć się papierkową robotą. Obie czynności nie leżą w jego naturze. Entuzjazm i zaangażowanie w problem zaczyna się dopiero w momencie realnego rozpoczęcia misji. Ze wszystkich kłopotów wychodzi obronną ręką, niemal bez uszczerbku. ✓

Adwersarzami agenta w powieści *Pozdrowienia z Rosji* są przedstawiciele służb Związku Radzieckiego. Autor zgoła odmiennie ukazuje naturę Rosjan, stosując w ich opisie hiperbolizację. Można to zauważyć na przykład na podstawie opisu Kronsteena. Poznajemy tego szachistę jako człowieka odartego z uczuć do wszystkich ludzi, w tym do najbliższej rodziny.⁴ Autor stosuje tu pewien trick - Kronsteen jest inteligentną formą wcielonego zła. Im bardziej wyszukany przeciwnik, tym większy i bardziej spektakularny sukces Bonda. Kiedy Kronsteen ma zmierzyć się z agentem, wybiera metody brutalne, a zarazem niezwykle skuteczne. Słusznie wychodzi z założenia, że na Bonda należy przygotować pułapkę, gdzie przynętą będzie piękna kobieta. Tą okazuje się kapral Romanowa, której uroda zasługuje na uznanie.⁵ ✓
Rosjanie w powieści Fleminga mają specyficzny stosunek do rzeczywistości, a nade wszystko do historii własnego państwa, któremu służą bezwarunkowo. Nazwisko Romanowej budzi skrajne emocje, gdyż mimowolnie przywołuje skojarzenie z rodziną carską, a w socjalistycznym państwie jest to źle odbierane. ✓

Miłoszewski, podobnie jak Fleming, jednego ze swoich głównych bohaterów opisuje w sposób niezwykle szczegółowy. Anatol Gmitruk był szczupłym, dobrze zbudowanym blondynem. Miał łagodny, przepraszający uśmiech, rzadkie włosy i duży nos.⁶ Pierwsza akcja z udziałem Gmitruka pozostawia mu pamiątkę w postaci przypalonej dłoni oraz licznych obrażeń ciała. Na pierwsze spotkanie z grupą do zadań specjalnych przyszedł w za dużym, źle dobranym garniturze. Ale przy innych, mniej oficjalnych, spotkaniach ubierał się w sposób jak przystało na wojskowego. ✓

Miłoszewski przedstawił agenta wywiadu w sposób, który ukazuje go po części jako typowego oficera. Gmitruk jest niezwykle zdyscyplinowanym- jak przystało na żołnierza- ✓

⁴ Kronsteena nie interesowały istoty ludzkie, nie wyłączając jego własnych dzieci. W jego słowniku nie figurowały też pojęcia „dobra” i „zła”. Dla niego wszyscy ludzie byli jak bierki szachowe. Interesowały go tylko ich reakcje na posunięcia innych bierek. I. Fleming, *Pozdrowienia z Rosji*, Warszawa 2008, s.69

⁵ Zaczęte do tyłu nad wysokiego czola piękne, ciemnobrązowe, jedwabiste włosy, (...) gładka, jasna i delikatna skóra w kremowym odcieniu na kościach policzkowych, szeroko rozstawione, spokojne oczy o głęboko niebieskiej barwie pod równymi, naturalnymi brwiami (...) i prosty, szlachetny nos. Tamże, s.75-76

⁶ Nie wyróżniałby się absolutnie niczym, gdyby nie odstające małe uszy, które może nie czyniły go przystojnym, ale w jakiś zawadiacki sposób interesującym. Z. Miłoszewski, *Bezcenny*, Warszawa 2013, s. 93 ✓

agentem służb specjalnych. Charakteryzuje się on niezwykłą czujnością, którą ujawnia, gdy jako pierwszy zwraca uwagę na cichy pomruk silników w okolicy domu Stena Borga i szybko daje znak do ucieczki. Bardzo dokładnie zna się na wszelkich technikach działania służb, wie, jak skutecznie się przed nimi ukryć oraz jakich miejsc unikać. W grupie pełnił rolę specjalisty od survivalu, wiedział o tym więcej niż ktokolwiek inny. Był również dobrym przywódcą, umiał skutecznie zmobilizować innych do działania.

Jednocześnie jest zdolny do poświęcenia, potrafi przedłożyć dobro innych nad własne. Te cechy pokazuje podczas operacji na Kasprowym Wierchu, kiedy ratuje pasażerów wagonika kolejki od upadku w przepaść, narażając swoje życie i zdrowie. Zachował się też bardzo bohatersko w sytuacji, gdy doktor Lorentz, podczas ucieczki z fałszywym *Młodzieńcem*, była ścigana przez płatnego zabójcę Hermoda. Anatol wrócił i uratował ją z rąk najemnika, chociaż dekonspirowało to polską grupę. Potem wykazał się altruizmem, gdy odciągnął Lisę od ciała jej umierającego przyjaciela i wy dostał ją z płonącego budynku. W końcu w imię wyższego celu poświęcił swe życie.

Do sukcesu wydawniczego i artystycznego powieści, przyczyniły się również doskonale skomponowane postacie współpracowników Anatola: pięknej historyczki i pasjonatki zabytków – Zofii Lorentz, jej byłego kochanka, Karola Boznańskiego – marszanda i znawcy rynku sztuki, oraz Lisy Torgfols – najbardziej charakterystycznej osoby w tym towarzystwie, arystokratki i złodziejki z więziennym epizodem w życiorysie.

ROZDZIAŁ III: AKCJA I KOMPOZYCJA

Kompozycja powieści *Pozdrowienia z Rosji* jest ukształtowana w taki sposób, że właściwa akcja utworu zostaje zawiązana stosunkowo późno - dopiero po kilkudziesięciu stronach.

W utworze mamy do czynienia ze szczególnie rozbudowaną przedacją: poznajemy osoby i sytuacje, nie wiedząc, co je ze sobą łączy. Autor powieści stara się nie stosować uproszczeń. Pisarz chętnie stosuje charakterystykę pośrednią, żeby zaintrygować czytelnika. Dlatego odbiorca dowiaduje się wielu szczegółów na temat ciała Donovan Granta i jego wyglądu, ale z perspektywy młodej masażystki. Dopiero w końcu rozdziału dowiadujemy się, że chodzi o „maszynę do zabijania” na usługach Rosjan. Dalej informacje o tej postaci poznajemy przy pomocy charakterystyki bezpośredniej. Przerazający mutant, pozbawiony ludzkiej cechy wrażliwości na ból jest jak zwierzyna, która poluje na ofiarę.

Dopiero pod koniec piątego rozdziału wprowadzony zostaje główny bohater: James Bond. Do zawiązania akcji dochodzi w szóstym rozdziale. Okazuje się, że celem rosyjskiego wywiadu jest unicestwienie angielskiego szpiega, czyli Bonda. Oś konstrukcyjna utworu to rywalizacja bohaterów indywidualnych reprezentujących antagonistyczne mocarstwa. Według tej zasady zbudowane są kolejne rozdziały w pierwszej części powieści – na końcu jednego rozdziału pojawia się nowa postać, której nazwisko poznaje czytelnik w późniejszej partii tekstu. Kolejno wprowadzeni są Grant, Bond, Romanowa. Taka kompozycja powoduje rosnące zainteresowanie odbiorcy i służy spójności akcji.

Bardziej wyrafinowana kompozycja cechuje powieść Zygmunta Miłoszewskiego - *Bezcenny*. Na uwagę zasługuje ciekawe „podwójne otwarcie” powieści w scenerii Tatr. Przedakcję stanowią dwa epizody. Pierwszy to scena w schronisku na Kalatówkach w 1944 roku - dramatyczna próba ukrycia termosu, który miał okazać się największą tajemnicą II wojny. Napięcie potęguje przedstawienie wyjątkowego spotkania polskich i angielskich szpiegów, do którego dochodzi dwa lata później. Takiego zawiązania akcji nie powstydzilby się autor powieści o Jamesie Bondzie.

Osią konstrukcyjną utworu są dzieła sztuki. Motyw ten służy do charakterystyki postaci - zdolności Boznańskiego ujawniają się podczas doskonale przemyślanego przedsięwzięcia odzyskania dzieła zagrabionego przez nazistów. Ponadto akcja powieści jest mocno skoncentrowana na sztuce – wspaniałej kolekcji obrazów, gromadzonej przez większą część życia przez niezwykłego hrabiego – Ignacego Korwin - Milewskiego, oraz na należącym do niej obrazie *Młodzieńca* Rafaela.

Powieść Miłoszewskiego została spięta kłamrą, którą w tym przypadku jest miejsce. Właśnie w Tatrach zaczyna się i kończy najważniejsza część powieści, dotycząca odnalezienia wyjątkowego obrazu. Jednak banalne (rozjechanie bezcennego obrazu wojskowym autem) i cikliwe (wernisaż zorganizowany przez pogodzonych kochanków Boznańskich) zakończenie może być w duchu Bonda, ale rozczarowuje czytelnika.

ROZDZIAŁ IV: JĘZYK ORAZ NARRACJA

Narracja w utworze Fleminga jest skonstruowana w tradycyjny sposób, typowy dla powieści kryminalnej. Opowiadający nie jest wszechwiedzący, ale personalny. Pisarz wykorzystał mowę pozornie zależną, aby oddać przekonania i poglądy bohaterów. *Ciągle puszczano te orientalne okropności, żeby zadowolić kulaków z jakiejś barbarzyńskiej republiki na peryferiach! A nie mogliby zagrać czegoś kulturalnego? Z nowoczesnego jazzu albo z muzyki*

klasycznej? Przecież te kakofonie są ohydne. Co gorsza staromodną⁷ To fragment oddający sposób postrzegania rzeczywistości przez Romanową, ale informacja pochodzi od narratora. Słownictwo oraz forma wypowiedzi obrazuje poglądy tej młodej dziewczyny znudzonej muzyką poszczególnych republik należących do Związku Radzieckiego, a preferującej standardy jazzowe. Upodobania muzyczne świadczą pośrednio o jej skrywanych sympatiach kulturowych i zapowiadają finał historii- Romanowa stanie się sojuzniczką szpiega JKM.

W powieści *Pozdrowienia z Rosji* na uwagę zasługują zmiany perspektywy narracyjnej. Są one szczególnie widoczne, kiedy narrator opisuje różniących się od siebie zasadniczo bohaterów- rosyjskich wywiadowców oraz Bonda. W przypadku Rozy Klebb język narracji jest poważny, generalnie dość oszczędny w formie, zdania są krótkie, z dominującą funkcją informatywną. Nie ma mowy o szczegółach dotyczących tej osoby. Zupełnie inaczej jest w przypadku Jamesa Bonda. Narrator, przybliżając czytelnikowi tę postać, opisuje sytuację, w której bohater się znajduje. Opowiadający dostarcza mnóstwa szczegółów na jego temat oraz bliskich mu osób czy współpracowników. Inny, znacznie bardziej plastyczny i bezpośredni jest także język.

Postać Bonda trafnie charakteryzują użyte obrazowe metafory. Skomplikowany stan psychiczny bohatera narrator opisuje tak: *Pulchne rączki łatwego życia uchwyciły Bonda za szyję i po trochu zaczynały go dusić*⁸. Jego żywiołem była wojna i kiedy przez dłuższy czas otaczał go zastój, duch w nim upadał. Dzięki humorystycznemu opisowi dowiadujemy się, że James Bond to człowiek czynu, któremu nie służy spokojne i przewidywalne życie. On potrzebuje jakiegoś celu, ważnego zadania do wykonania, by działać jak należy.

W powieści obecne są elementy czarnego humoru, które mają za zadanie urozmaicić narrację, rozbawić czytelnika, przykuć jego uwagę do jakiegoś szczegółu. Co ważne – pojawia się on w kluczowych dla akcji momentach. I tak, kiedy Tatiana Romanowa dowiaduje się o zadaniu, które ma wykonać, słyszy także: *Twoje ciało jest własnością państwa. Państwo wykarmiło cię od urodzenia. Teraz twoje ciało ma pracować dla państwa. (...) Logika tych słów była niepodważalna*⁹. Innym razem służalcza postawa innego Rosjanina, Granta, jest ironicznie komentowana przez pobratymca słowami: *Podszedł do biurka i stanął, posłusznie patrząc w dół, niemalże głodnym wzrokiem, w oczy swojemu*

⁷ I. Fleming, *Pozdrowienia z Rosji*, Warszawa 2008, s.77

⁸ I. Fleming, *Pozdrowienia z Rosji*, Przedsiębiorstwo Wydawnicze Rzeczypospolita S.A., Warszawa 2008, s.101

⁹ Tamże, s. 91

oficerowi prowadzącemu. Kronsteen pomyślał, że wygląda prawie jak potężny mastif, który czeka, aż go nakarmią¹⁰. Podobnych spostrzeżeń nie brakuje w powieści, najczęściej w odniesieniu do realiów życia w Związku Radzieckim.

ROZDZIAŁ V: KONTEKSTY HISTORYCZNE I LITERACKIE

Autor powieści o Bondzie nasycił książkę licznymi odwołaniami do innych tekstów literackich. Głównie są to jednak mało znane utwory wydane przed II wojną światową. Jedną z nich była wybitna powieść Grahama Greena - *Trzeci człowiek*. W książce Fleminga znalazło się również odwołanie do dzieła Johna O'Hary - *Spotkanie w Samarze*, której to tytuł stał się przysłowiowy jako określenie charakteru lub ciągu wydarzeń prowadzącego do nieuchronnej śmierci. W *Pozdrowieniach z Rosji* jest także odwołanie do powieści jednego z najwybitniejszych rosyjskich poetów Michaiła Lermontowa - *Bohater naszych czasów*. Przywołuje ją Tatiana Romanowa, mówiąc, że to jej ulubiona książka, a główny bohater, Grigorij Pieczorin, bardzo przypomina jej Bonda. Jednak jest to tylko pierwsze wrażenie, które szybko się zmienia - Agent 007 ma niewiele wspólnego z tym niemoralnym i wyrachowanym człowiekiem.

W swojej książce Ian Fleming odwołuje się również do postaci Bulldoga Drummonda, którego uważa się za prekursora postaci Bonda. Stworzony został przez Cyrila McNeila, który pisał pod pseudonimem „Sapper”. Po śmierci autora cykl kontynuował jego przyjaciel Gerard Fairlie. Drummond, podobnie jak Bond, był weteranem wojennym, znudzonym powojennym stylem życia. Publikował ogłoszenia w gazetach, szukając pomysłu na nowe zajęcie. Często jest opisywany jako detektyw, patriota, bohater oraz gentleman, przy czym tymi trzema ostatnimi słowami można by również opisać Bonda. Bulldog posiada swojego arcywroga, Carla Petersona, którego stara się zwalczyć za wszelką cenę. Tak samo jak James, który walczy przeciwko radzieckiej organizacji pod nazwą *Śmierć Szpionom*, znaną również jako *Śmierz*.

W powieści Fleminga ważne są również konteksty historyczne. Autor obrazowo nakreślił sytuację historyczną w Rosji po śmierci Stalina, a przede wszystkim uwarunkowania pomiędzy poszczególnymi wpływowymi osobami, takimi jak Beria i Sierow oraz ich zwolennicy. Aby czytelnik lepiej rozumiał, jakie wartości wyznają ci ludzie, w powieści są

¹⁰ Tamże, s.95

Nelson stawia nie pucytkę przed harizon
11

Wyporem „felo” nie jest męstwem ani odwagą, ani chęcią
wrażliwością i odwagą.

odwołania do masowych egzekucji z okresu lat trzydziestych oraz ludobójstw na Kaukazie w 1944 roku.

Bardzo obrazowo na kartach powieści nakreślone zostały metody przesłuchań w Departamencie Tortur i Śmierci. Prowadzi je osobiście Roza Kleeb, która za każdym razem ubiera się stosownie do okoliczności w zabryzganą krwią fartuch. Siada ona blisko przesłuchiwanego i zaleca coraz to inne sposoby jego badania, pilnie obserwując oznaki cierpienia i na tej podstawie dawkuje kolejne wymyślne tortury. Kleeb jednocześnie przypomina o „mamusi”, u której doświadczany człowiek chciałby się schronić, i w ten sposób znęca się psychicznie nad cierpiącym.

Autor powieści dążył także do odtworzenia życia obyczajowego w Rosji. Powszechność zakazów i nakazów uwidacznia brak możliwości palenia papierosów przez kobiety w miejscach publicznych czy pracy. Inny ciekawy rys obyczajowy dotyczy przyszłości młodych kobiet, które, jak Tatiana Romanowa, musiały pracować w MGB. Przedstawione są jako pracownice bez perspektyw na awans w hierarchii agencji. Jediną wskazaną szansą na lepszą dla nich przyszłość jest romans z wysoko postawionym agentem, a w najlepszym wypadku wyjście za niego za mąż.

W *Bezcennym* widać także nawiązania do książek i filmów z przygodami Jamesa Bonda czy Indiany Jonesa. Odwołania do tych kultowych dzieł XX wieku nie są przypadkowe, ponieważ utwór Miłoszewskiego można nazwać swoistym połączeniem obydwu historii. Książka ta przypomina wartką akcję obydwu powieści, wątek szpiegowski jest rodem z Jamesa Bonda, a awanturnicze poszukiwania ukrytego „bezcennego” skarbu niczym jak w przygodach Indiany Jonesa. Miłoszewski w swojej powieści nawiązuje również do słynnej swego czasu postaci Pana Samochodzika wykreowanego przez pisarza Zbigniewa Nienackiego. Odwołania można zauważyć w wyglądzie samochodu jednego z głównych bohaterów, Karola Boznańskiego. Silniki obu aut są sygnowane włoską marką samochodów wyścigowych Ferrari, mają srebrzysty kolor oraz nietuzinkowy rozmiar. Również zawód Pana Samochodzika alias Tomasza N. pojawia się w książce Miłoszewskiego, bo doktor Zofia Lorentz jest z wykształcenia historykiem sztuki i podobnie jak on zajmuje się odzyskiwaniem zaginionych dzieł. Miłoszewski odwołuje się też do historii o zaginionej *Bursztynowej Komnacie*, która również pojawiła się w jednej z historii o *Panu Samochodziku*, tym razem autorstwa Jerzego Szumskiego, długoletniego ucznia i współpracownika Zbigniewa Nienackiego. ✓

Uwagę przykuwają także bardzo czytelne przywołania z filmów. Oficer niemiecki, esesman Henryk Aszkenazy, współpracujący na co dzień z gubernatorem Frankiem, wyraźnie nawiązuje do postaci Hansa Klossa ze *Stawki większej niż życie*, niemieckiego oficera, który działał na szkodę okupantów. W powieści Miłoszewskiego nie brakuje też odniesień do filmów współczesnych, jak *Batman*, który pojawia się, gdy mowa o głośnej akcji, w której Anatol Gmitruk uratował nieświadomych śmiertelnego zagrożenia pasażerów kolejki na Kasprowy Wierch. ✓

Jednak jednym z najciekawszych, moim zdaniem, wątków jest Bursztynowa Komnata i fantastyczne teorie dotyczące tropów, które do niej prowadzą. Na kartach powieści nie brakuje barwnych historii osób poświęcających długie lata swojego życia na odszukanie śladów prowadzących do komnaty lub ginących w przedziwnych okolicznościach.: (...) *Jedna z teorii w sprawie tego bezcennego dzieła prowadzi do Stanów Zjednoczonych. Był taki dziennikarz amerykański, który całe życie poświęcił na szukanie komnaty. W latach siedemdziesiątych napisał w liście do znajomego, że jest pewien, że została ona ukryta w Stanach, a tydzień później popełnił samobójstwo. Nie miał żadnej depresji.*¹¹ ✓

Powieść Miłoszewskiego zawiera liczne odwołania do przeszłości. Pełno w niej historii o ludziach zakochanych w narodowej kulturze i sztuce. W *Bezcennym* jest mowa o hrabim Milewskim, mecenasie malarzy i artystów, który przyjaźnił się z nimi, a jednocześnie zbierał najciekawsze dzieła, które chciał przekazać na ręce mieszkańców jednego z polskich miast, ale nigdy do tego nie doszło. W efekcie różnych kolei losów Milewski kilka lat od zakończenia pierwszej wojny światowej zaczął rozprzedawać swoje arcydzieła. ✓

Utwór aż roi się od barwnych postaci historycznych. Miłoszewski przywołuje postać majora Karola Estreichera – historyka, a zarazem miłośnika polskiej kultury i dziedzictwa narodowego, który już w czasie II wojny światowej przebywał w Londynie i katalogował zaginione dzieła. Po zakończeniu walk zajmował się ich odzyskiwaniem. Autor wymienia wiele ważnych dla polskiej literatury postaci, takich jak Stanisław Lem czy Marian Hemar, nie brakuje też odwołań i aluzji politycznych do najbardziej znanych postaci historycznych, jak polski papież Karol Wojtyła czy choćby Władimir Putin. ✓

Na kartach *Bezcennego* pojawia się wiele satyrycznych komentarzy na temat Polaków. Jednym z nich jest Roman Kłosowicz, młody inteligent z Poznania, którego wybuch drugiej

¹¹ Z. Miłoszewski, *Bezcenny*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2013, s. 416 ✓

wojny światowej zastaje w Zakopanem. W 1944 roku właściwie bez chwili wahania podejmuje się on misji przeprowadzenia na Słowację, która w efekcie kosztuje go życie. Zdobywa się na niebezpieczną, samotną wyprawę, gdyż wyobraża sobie, jak bardzo w ten sposób przysłuży się Polsce i jak wielkie czekają go później zaszczyty. Miłoszewski kpi tu z megalomanii i bohaterszczyzny- genu polskiego odziedziczonego po sarmackich przodkach. Autor *Bezcennego* nie stroni od polityki. Jawnie demonstruje swoje poglądy, przedstawiając negatywny portret władzy, w tym premiera Polski. Z kart powieści jawi nam się małego formatu człowiek, sprytny polityk, korzystający skwapliwie ze swoich przywilejów, zachowujący się w sposób niewyszukany i grubiański¹²

Jednym z kontekstów pojawiających się w książce Zbigniewa Miłoszewskiego jest postać Ryszarda Kuklińskiego, pułkownika Wojska Polskiego w okresie PRL, szpiegującego ZSRR na rzecz USA. Do dzisiaj jest w Polsce postacią bardzo kontrowersyjną, gdyż jedni uważają go za zdrajcę, inni zaś usprawiedliwiają go, że podjął najlepszą możliwą decyzję i do końca pozostał wierny ojczyźnie. Do jego osoby odwołuje się Gmitruk w jednej ze swoich rozmów z amerykańskim wojskowym: *To dziwny kraj [...]. Pierwszego dnia byłbym bohaterem, którego imieniem chcą nazywać ulice. Drugiego ktoś by zauważył, że to dziwny zbieg okoliczności, że akurat w momencie bezprecedensowego ataku oficer służb specjalnych siedział sobie w górach tuż obok. Trzeciego byłbym bohaterem, ale teorii spiskowych, elementem tajnego porozumienia naszej władzy z Rosjanami. Czwartego, jakby chcieli mnie zaprosić do gminnej szkoły, to przez wieś przemaszerowałyby dwie demonstracje: za bohaterem i przeciwko zdrajcy*¹³ Autor pokazał prześmiewczo bieg wydarzeń, który nastąpił po tym jak w 10. rocznicę śmierci Kuklińskiego jego nazwiskiem chciano nazwać ulicę. Premaszerowały wtedy dwie demonstracje: jedna za, druga przeciw. Ze względu na kontrowersje zrezygnowano z tego pomysłu. Miłoszewski w ten sposób ukazał jak ktoś, kto dopuścił się bohaterskiego czynu, w naszym „dziwnym kraju” będzie posądzony o nieczystość intencji.

¹² *Ten Kaszub służbę Polsce traktował w taki sposób, że zrobił sobie pięciodniowy tydzień pracy, jak Pani na poczcie, i na każdy weekend jechał do swojej żony do Trójmiasta, która, och, och, tak bardzo nie lubi stolicy". Rodzinne weekendy premiera kosztowały podatników milion złotych rocznie. Z. Miłoszewski, *Bezcenny*, Warszawa 2013, s. 207.*

¹³ Tamże, s.91

ZAKOŃCZENIE:

Postawione przeze mnie we wstępie pytanie badawcze dotyczyło portretu szpiega we współczesnej prozie europejskiej na przykładzie dwóch powieści: *Bezcennego* Zygmunta Miłoszewskiego oraz *Pozdrowień z Rosji* Iana Fleminga. Obaj autorzy wykorzystują szeroką paletę możliwości literackich, aby ich w możliwie pełny sposób zaprezentować. Zarówno Ian Fleming, jak i Zygmunt Miłoszewski przybliżają nam sylwetki szpiegów poprzez różne sposoby charakterystyki, język, którym posługują się bohaterowie, rodzaje narracji, oryginalną kompozycję oraz przez wykorzystane motywy. ✓

Także inne elementy utworów, jak zastosowane odniesienia w obu powieściach do innych bohaterów literackich i filmowych oraz intertekstualność powodują, że ukazany przez pisarzy portret szpiegów jest pełniejszy i dookreślony. ✓

Obecnie postać Bonda wciąż fascynuje, ale nie jest on już idolem, w którego współczesni chcieliby się wcielić. Oczywiście każdy marzy by być posiadaczem jego gadżetów, mieć takie powodzenie u kobiet, żyć dostatnio jak on. Ale jego arystokratyczne maniery, poziom wiedzy, kultury i wrażliwości, subtelność metod, nie są już miernikiem osiągnięcia sukcesu. Najlepiej widać to w kolejnych ekranizacjach poszczególnych powieści Fleminga. Od koncentrowania się w pierwszych częściach na osobie Bonda, jego osobowości, aż do nieprawdopodobnych, karkołomnych wydarzeń przedstawionych za pomocą doskonałych efektów specjalnych i opisu brutalności i mrocznej strony ludzkiej osobowości. Postać Bonda jest tylko marketingowym dodatkiem do kolejnego superkinowego filmu akcji. Nazwisko „Bond” można by zastąpić każdym innym i nie miałyby to znaczenia dla przesłania i fabuły. Ogromne znaczenie dla odbioru postaci miało kreowanie jej przez kilku aktorów. Sean Connery, Roger Moore, Pierce Brosnan, czy Daniel Craig inaczej ukazywali postać 007. Od eksponującego męskość i bezwzględność Connerego, przez dżentelmena – Moora, wrażliwego Brosnana, po nawrót do pierwowzoru granego przez Connerego – kreowanego przez Craiga. Zmieniają się czasy, więc ewoluują idole. ✓

W wypadku Anatola Gmitruka znamy tylko obraz stworzony przez samego Miłoszewskiego. Choćby ze względu na czas powstania powieści – 2013 rok – pisarz wykreował bliższą nam postać. Nie jest specjalnie urodziwy, nie posiada arystokratycznych manier, nie jest przesadnie wrażliwym estetą. Umie, co ważne, współpracować w grupie. Jest po prostu ✓

bardziej ludzki w swojej doskonałości. Rys szlachetnego awanturnictwa, zapożyczony z *Indiany Jonesa*, wzbudza w nas jeszcze większą sympatię do niego.

Tym, co łączy obie postacie i stanowi o ich popularności są pewne wspólne, uniwersalne cechy. To silny kręgosłup moralny, poczucie lojalności wobec ludzi i ojczyzny. Profesjonalizm w działaniu, poparty jest dogłębną wiedzą i doświadczeniem. Mimo dzielących ich różnic, obydwaj są mistrzami w swym fachu. ✓

Bibliografia:

Literatura podmiotu:

1. Fleming Ian, *Pozdrowienia z Rosji*, Warszawa 2008.
2. Miłoszewski Zygmunt, *Bezcenny*, Warszawa 2013.

Literatura przedmiotu:

1. Kowalczyk Janusz, *Zygmunt Miłoszewski, „Bezcenny”*,
<http://culture.pl/pl/dzielo/zygmunt-miloszewski-bezcenny> (dostęp 28.11.2014)
2. Ostaszewski Robert, *Lepszy Dan Brown. Recenzja książki „Bezcenny” Zygmunta Miłoszewskiego*, „Polityka” 9.07.2013
3. <http://www.polskieradio.pl/7/178/Artykul/880171,Miloszewski-Bezcenny-to-wiecej-prawdy-niz-fikcji> (dostęp 28.11.2014)